

to formation and development of the content and quality characteristics of cultural and information needs of person, there is a thesaurus of information culture of modern society.

Informatization becomes a powerful factor that transforms society and individual personality. Continuous variation was the most distinctive feature of the new situation, and the person should not be able to rote, and the creative processing of information. The globalization of information space allows for the implementation of the new level of information needs, but in close connection with the formation of certain information culture of the person who allows you to search information on the use of new information technologies. If to speak about media culture as a phenomenon of the information society, it is of course in most media technologies, media and even the full range of media, which is just a cultural phenomenon on my sly uvatysya as a set of technologies or those that create the face of modern industrial society.

Keywords: information culture, media culture, information culture person, submediakultury, culture, subculture, culturology.

УДК 37.016:94(477)''1920''

**Тетяна Теремецька
(Київ)**

ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УСРР В 1920-Х РОКАХ

В статті визначено особливості перебудови шкільної освіти в УСРР в контексті переходу до комплексної системи навчання та формування радянських підходів до вивчення історичного матеріалу в 1920-х рр. Висвітлено зміну ідеологічного змісту та ціннісних орієнтирів історичної освіти внаслідок впровадження в структуру навчально-виховного процесу дисципліни – «суспільствознавство».

Ключові слова: шкільна освіта, історична освіта, шкільне суспільствознавство, комплексна система, зміст навчання, комплексні програми, суспільно-політичне виховання.

Державна система освіти є важливим інститутом, який має створити умови для виховання свідомого громадянина демократичного суспільства. Процес утвердження України як суверенної, правової, демократичної держави, визнання її повноправним та дієвим членом світової спільноти поставило перед шкільною історичною освітою нові виклики та перспективи.

Саме вивчення історії шкільної історичної та суспільствознавчої освіти повинні стати основою формування громадянськості як комплексу відповідних якостей та компетентностей особистості. В процесі формування національної свідомості учнів, їх громадянської позиції та толерантної поведінки вчитель має можливість презентувати Україну як частину світової та європейської спільноти, оцінити внесок української нації у світову історію, освіту та культуру.

За умов переосмислення світоглядної парадигми сучасного українського суспільства, пошуку нових ціннісних орієнтацій молоді та становлення шкільного суспільствознавства як окремої навчальної дисципліни стає актуальним врахування відповідного історичного досвіду 20-х рр. ХХ ст., коли схожі проблеми щодо реформування змісту шкільної освіти постали перед істориками та методистами новоствореної Радянської України. Вивчення цього досвіду є потенціалом для визначення принципів та шляхів формування шкільного суспільствознавства на сучасному історичному етапі розвитку

До проблеми навчання історії у початковий період становлення радянської влади на території України зверталися як радянські вчені (М. Гриценко, Д. Зуев, А. Панкратова, М. Скаткін та ін.), так і сучасні вітчизняні дослідники (О. Дятлова, О. Пометун, І. Смагін та ін.) [3, 7, 11].

Значну цінність для дослідження мали праці російських та українських істориків та педагогів, які звертались до вивчення різних аспектів феномену “комплексна система навчання”, зокрема наукові доробки Ф.Корольова, Т.Корнейчика, З.Равкіна (50-ті рр. ХХ ст.), А.Бондаря, Л.Бущика, О.Стражева (60-ті рр. ХХ ст.), М.Гриценка, Г.Ясницького (70-ті рр. ХХ ст.), Р.Вендровської, В.Гаврилова, М.Невзорова, О.Піскунова, М.Скиби, Л.Степашко (80-ті рр. ХХ ст.), М.Богуславського, О.Сухомлинської (90-ті рр. ХХ ст. - початок ХХІ ст.).

Багато теоретичних ідей, положень, цінних фактологічних матеріалів, що об’єктивно характеризують розвиток суспільствознавчої та історичної освіти у 20-х - 30-х рр. ХХ ст. містяться в працях сучасних вчених-педагогів, методистів Л.Пироженко, О.Пометун, А.Приходько, Т.Самоплавської та інших.

Проте вітчизняні дослідники, аналізуючи навчальні програми та підходи до навчання, використовують в основному російські джерела і наукові дослідження (Л. Бущика, М. Богуславського, С. Єгорова та ін.), які побудовані на програмах шкіл РСФСР. Слід зазначити, що у першій половині 1920-х років зміст програм із суспільствознавства в Україні відрізнявся від змісту російських програм. Комплексні програми в РСФСР вперше були видані в 1923 р., а в УСРР – у 1924 р. Зміст українських програм дещо відрізнявся від змісту програм НКО (Народний комісаріат освіти) РФСР, оскільки вони відображали специфічні природні і виробничі умови України.[1,с.3-4]

Нову українську систему освіти радянська влада намагалася будувати за зразком Радянської Росії. У травні 1919 р. Було підписано „Положення про єдину трудову школу УРСР”, що передбачало: запровадження безоплатного і спільного навчання дітей обох статей з 8-ми років, загальноосвітній і політехнічний характер навчання, заборону релігійного виховання, введення в основу роботи школи продуктивної праці дітей. Заперечувалися перевідні і випускні экзамени, не допускалися домашні завдання учням, поділ на класи замінювався поділом на групи за рівнем підготовленості дітей до певних видів занять, ліквідовувалася 5-бальна система оцінювання знань. [5,с.137] У липні 1920 р. Наркомос УРСР видав „Декларацію про соціальне виховання дітей”. У ній визначалися основні принципи політики Радянської України у галузі освіти і виховання підростаючого покоління. „Декларація” вказувала на необхідність виховання дітей в дусі комунізму, трудового виховання, поєднання навчання і виховання у єдиному процесі. [5,с.138] У 1921 р. у Харкові було опубліковано „Порадник із соціального виховання дітей”, який фактично став конкретною програмою запровадження основних напрямів і принципів реформування шкільної освіти. „Порадник” визначав нову мету освіти – соціальне виховання дитини. Основою пізнання мала стати історія праці та її організація. Порадник передбачав плани занять з історії культури та політграмоти. [8, с.85]

У 1920-ті роки, коли метою суспільства і школи стало, як зазначалось у “Кодексі законів про народну освіту” (1922 р.), формування нової “радянської” людини з матеріалістичним світоглядом, психологією колективізму та необхідною для суспільства кваліфікацією, з’явилася нова освітня концепція розвитку особистості, побудована на теоріях вільного виховання та школи праці. Вона запропонувала кардинально нові погляди на роль освіти в житті людини, її зміст, принципи, мету, завдання. [3,с.64]

У програмі перетворень постало питання доцільності викладання в школі традиційного курсу історії. Існувала думка, що історія є лише компонентом шкільного суспільствознавства і складається з двох частин: сучасності та минулого.

1921-1922 роках в структуру шкільної освіти було введено нову навчальну дисципліну „суспільствознавство” - дисципліну, яка була певним синтезом економіки, соціології, права, історії. Суспільствознавство стало тією дисципліною, засобами якої можна було реалізовувати установки і рішення партійно-урядового апарату, оскільки вона була повністю

орієнтована на сучасність. Її метою стало, передусім, зробити зрозумілішою для учнів різних вікових груп радянську дійсність. Додатково вводилися курси політекономії, Конституції СРСР, політграмоти. Ці дисципліни в комплексі з суспільствознавством були покликані транслювати основні постулати партії і радянського уряду у свідомість молоді.

Пік проведення реформи припав на 1923/24 навчальний рік, коли державна вчена рада Наркомосу УСРР ініціювала запровадження комплексного навчання, основою якого стали навчальні схеми, орієнтовані на практичну освіту, підпорядковану фізичній праці учнів у сільському господарстві, на виробництві, в громадській діяльності. Загальноосвітня школа з властивою їй класно-урочною системою та предметним викладом навчального матеріалу проголошувалась буржуазним анахронізмом. Натомість запроваджувалась бригадно-лабораторна форма навчання з притаманними їй елементами самостійності та самодіяльності [4,с.31]. Навчання відбувалося без уроків та розкладу у формі організованого діалогу пар учнів, які, вивчивши різноманітні теми, по чергово навчали один одного [7,с.4]. Зміст шкільної програми зводився до трьох навчальних схем: а) природа; б) праця; в) суспільство. Історія належала до останньої її розділів: 1) сім'я і школа; трудове життя і суспільні установи міста й села; 2) господарство рідного краю, місцеві громадські установи; 3) державне господарство і державний лад нашої країни; 4) картини минулого нашої країни, минулого людства [9, с. 6–7].

Навчальні програми з суспільствознавства будувалися комплексно за лінією: рідний дім – дитячі установи – рідне село – місто – волость – повіт – губернія – Україна – планета Земля. [1,с.4] Основним новаторським підходом до навчання закріплювався комплексний метод (комплексна система), при застосуванні якого весь навчально-виховний матеріал розбивається на низку тем, що вивчаються без поділу їх на окремі «навчальні предмети» [12, арк. 14]. У молодших і середніх класах вивчалися так звані комплексні теми («Місто», «Село», «Святкування 1 Травня» та ін.), що включали окремі відомості з історії явищ, що вивчаються. У старших класах викладалося суспільствознавство, що включало деякі історичні знання, переважно узагальненого, соціологічного характеру. Загалом, вивчення історії відбувалося в курсі суспільствознавства, який було поділено на сім тем: обмін між містом і селом; обробна промисловість; сільськогосподарська

промисловість; історія революційного руху; світове господарство й імперіалізм; імперіалістична війна і революція в Росії та в Україні; радянська влада та радянське будівництво. [11,с. 23].

Питання всесвітньої історії висвітлювались в контексті вивчення місцевої історії, історії Радянської України та Радянської Росії, а з історії країн Західної Європи потрібно було подавати відомості лише про окремі події для зміцнення виховного впливу ідей інтернаціоналізму.

Відповідно до принципів побудови комплексних програм самостійні курси історії в школах були ліквідовані.

Основне завдання і основна проблема нових програм із суспільствознавства – пошук нового змісту навчання. Важливими були не навички і вміння учнів, а підбір дійсно нового і сучасного навчального змісту. У 1924 році було запропоновано групування суспільствознавчого матеріалу, з прив'язкою до загальних і спеціальних знань за певною кваліфікацією. Наприклад, навчальні програми 1923 року. шкіл робітничої молоді цукрової промисловості, транспорту і сільського господарства з суспільствознавства, за змістом прив'язувалися до майбутньої професії учня і включали теми з культурології, політекономії, історії пролетарського і комуністичного руху, конституційного права, економіки, знань про профспілковий, молодіжний і жіночий рух [1с.4-5]А саме:”

- 1) короткий нарис історії культури;
- 2) теорія капіталізму: первісне капіталістичне накопичення; основи капіталістичного господарства; протиріччя капіталістичного способу виробництва; розвиток капіталізму;
- 3) фінансовий капітал; концентрація і централізація виробництва; акціонерні компанії; теорія демократизації капіталу та її неспроможність, синдикати і трести; збільшення ролі банків; зрощення банків із промисловістю; захватна політика фінансового капіталу; державний капіталізм; світова війна; крах капіталізму;
- 4) пролетарська диктатура; марксистське вчення про державу; Паризька комуна, як перша спроба пролетарської диктатури; радянська влада;
- 5) комуністичне суспільство; знищення протиріч капіталістичного ладу; організація виробництва і розподіл в комуністичному суспільстві;
- 6) утопічний і науковий соціалізм. Матеріалістичне розуміння історії; розбір комуністичного маніфесту;

7) історія Р.К.П.; народництво; "Земля і воля"; народовольці і чорнопередільці; крах народників; виникнення робітничого руху; етапи та історія Р.С.Д.П.; лютнева і жовтнева революція; світова роль комуністичної партії; дрібнобуржуазні партії та їх роль в епоху пролетарської революції;

8) завдання комуністичного інтернаціоналу; 2-й Інтернаціонал і його крах; організація всієї революційної пролетарської пропаганди під знаменами 3го Інтернаціоналу;

9) Конституція Р.С.Ф.С.Р.; огляд основних параграфів радянської конституції і порівняння їх з конституціями буржуазних держав;

10) організація промисловості і землеробства в Р.С.Ф.С.Р.; електрофікація; продовольча політика в період війни і після 10го з'їзду Р.К.П.; продподаток; кооперація; оренда; товарообмін з капіталістичними державами;

11) профспілки та їх роль в капіталістичній державі і в Радянській Росії;

12) поточні завдання комуністичної партії;

13) комсомол;

14) жіночий рух" [12, арк. 9].

Зміст курсу суспільствознавства для шкіл селянської молоді дещо відрізнявся і містив такі теми :"

1) Наша сільська рада і наш волвиконком. Як вони обираються, в які терміни і в якій кількості, хто має право вибиратися, хто не має права. Виборче право. Чим відрізняється

– радянське виборче право. Де більше захищають інтереси робітників і селян.

2) Структура радянської влади. Сільські ради, волосні, повітові, губернські та обласні. З'їди Рад та їх виконкоми, з'їзди рад ЦВК, Раднарком. Автономні та національні республіки

– як братський союз робітників і селян. Основні положення Конституції СРСР.

3) Перші закони Радянської влади після Жовтня. Декрет про мир, про землю, про націоналізацію фабрик, заводів і банків, про 8годинний робочий день. Державна діяльність радвлади.

4) Народні комісаріати, їх функції. Як обороняється СРСР проти буржуазії (Червона армія). Засоби, необхідні для роботи радорганов і звідки вони беруться. Величезність території СРСР. Чисельність населення,

класовий склад. Необхідність сільськогосподарського податку. Кому робити пільги Податки у нас і за кордоном. Куди йшли податки при царизмі. Поступове зменшення податків з розвитком господарства. Що таке волосний бюджет і на що він йде.

5) Стан сільськогосподарства у СРСР. Обстеження потужностей сільського господарства в нашому селі а) по землі, б) по худобі; в) за знаряддям, робочою силою, співвідношення цих елементів. Класові групи в селі: біднота, середняки, куркулі. Наймити. Кооперація – знаряддя боротьби з куркульством. Компартія і кооперація. Що таке профспілка. Селянські комітети взаємодопомоги.

6) Село без міста – місто без села. Без промисловості сільське господарство не підняти. Трести й синдикати. Що промисловості треба від сільського господарства та навпаки. Як відбувається обмін. Приватна промисловість і торгівля. Приватна торгівля в селі. Як з нею боротися. Споживкооперація.

7) Земельна політика радянської влади. Розподіл землі в царській Росії. Які вимоги селян. Що дали селянам закони радянської влади. Земельний кодекс – сутність та значення. Заходи підняття сільського хазяйства. Значення сільськогосподарської виставки, агропропаганда.

8) Суспільний побут сучасного села і пережитки в ній старого. Організація народної освіти в нашому селі. Культурне життя в селі. Грамотність. Поширення книг і газет. Школа, хата-читальня, клуб.

9) Ленін і Російська Комуністична партія. Комунізм і селянство. Біографія Леніна. РКП. Що дала революція. Обов'язок кожного комуніста. Програми РКСМ. Ленінські заповіді.

10) Перше Травня – міжнародне свято праці. Історія. Комінтерн. Міжнародне становище СРСР” [15, арк. 207-208]

Робота над комплексними програмами виявила істотні недоліки, головний з яких полягав в тому, що були порушені природні зв'язки між предметами. В результаті не приділялася належна увага ґрунтовному засвоєнню основ наук, неекономно використовувався навчальний час, не проводилася робота з формування необхідних навичок, що у результаті призводило до безсистемності в знаннях учнів. Школярі не лише не отримували систематичних знань з історії, а навіть не мали загального уявлення про історичний процес.

Пошук нових принципів побудови школи і нових методів викладання історії повною мірою позначився на структурі і змісті підручників. Старі підручники, що належали дореволюційній школі, були знехтувані, як чужі пролетарській державі. Спочатку, не маючи нових підручників, влада допускала використання в школі дореволюційних навчальних посібників, або сурогатів, які не відповідали завданням школи, зате містили критику „класового ворога” Місце підручників зайняли робочі книги, в яких послідовне і систематичне викладання навчального матеріалу було замінено завданнями для самостійного опрацювання та допоміжними матеріалами до них. Найбільш послідовно такий підхід був реалізований у посібнику К.Введенського та Д. Предтечного «Робоча книга з історії» (1928 р.). Книга призначалась для організації роботи учнів на уроках історії за бригадно-лабораторним методом навчання і складалась із 30 завдань, кожне з яких передбачало досягнення конкретної мети, включало набір допоміжних першоджерел, питання для підсумкової конференції, а також перелік літератури для домашнього читання [4, с. 15].

Основними навчальними посібниками для вчителів суспільствознавства у 1924 р. на території України визначалися книги Б. Жаворонкова («Історія і суспільствознавство в школі», «Як працювати на суспільствознавстві», «Орієнтовні заняття по суспільствознавству») і Н. Крупської («Експерсії по суспільствознавству») [14, арк. 87-88]. Перші радянські підручники відрізняє низький рівень викладу історичного матеріалу.

Впровадження суспільствознавства в шкільну програму гальмувалося кадровими труднощами. Нова система носила комплексний характер, нові предмети і так звані „програми-схеми” виявилися малозрозумілими для простого вчителя, що працював у сільській, школі. Керівництво НКО розраховувало, що ситуація покращиться за декілька років, коли вчителі здобудуть досвід у практичній діяльності. Проте щорічне коригування програм не дало можливості напрацювати методику проведення навчання згідно нових освітніх підходів.

Отже, певною мірою найголовнішими принципами радянської школи, становлення якої відбувалося в 1920-х роках стали: політизація (тенденція до забезпечення буття держави через школу, «прищеплювання» державного патріотизму), громадський активізм (виховання активних громадян

суспільства) і практицизм (спрямування школи на розбудову господарського життя як запоруки міцності і стабільності держави).[4,с.11]

Перші ж роки роботи за оновленими програмами виявили необхідність їх доопрацювання або навіть переробки. Викладання суспільствознавства, як дисципліни, що спрямовує всю шкільну роботу, повинно було зазнати зміни. Було вирішено піти на чергове коригування програм, і це стало одним з симптомів системної кризи в роботі радянської школи, створеної в перше десятиріччя становлення радянської влади.

У зв'язку з цим у 1927/1928рр.. пожвавилася дискусія в історико-педагогічних колах, щодо необхідності відновлення викладання в радянській школі предмету - історія. Але, перегляд структури шкільної суспільно-політичної освіти неминуче призводив би до необхідності перегляду основ організації всієї радянської школи, з врахуванням пріоритетів суспільно-політичного виховання і суспільної роботи.

Таким чином, розрізнені спроби реформування окремих складових освітньої системи лише посилили кризу в роботі школи. Якість знань учнів знижувалася, суспільно-політичні погляди школярів на початок 1930-х років залишалися практично незмінними порівняно з серединою 1920-х років. Це вказувало на вкрай невисоку результативність роботи у царині суспільно-політичного виховання. Відсутність особистого соціально-політичного досвіду і незнання досвіду історичного призвели до того, що всі „пережитки” і труднощі учні сприймали як органічну частину радянського ладу, не могли правильно оцінити всі досягнення соціально-економічного розвитку СРСР. Подібна ситуація була вкрай невідповідна радянській владі.

Джерела та література

1. Арешонков В. Ю. Зміст шкільної суспільствознавчої освіти в школах України за програмами 1923–1924 років / В. Ю. Арешонков // Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Сер. : Педагогіка . – 2013. - Вип. 2. – С. 3-9.
2. Гриценко М. С. Розвиток радянської школи на Україні / М. С. Гриценко. – К.: Радянська школа, 1958. – 71 с.
3. Дятлова О. Інтегровані навчальні посібники з суспільствознавчих дисциплін 20-тих – поч. 30-тих рр. ХХ ст. / О. Дятлова // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Ізмаїл, 2007. – Вип. 22. – С.62-66.

4. Ігнатенко Н.В. Особливості становлення та розвитку вітчизняної методики навчання історії у ХХ столітті / Ігнатенко Н.В. // Наукові записки. Серія: педагогіка. – 2013. – № 2. – 235с.
5. Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник / К., 2004. – 171 с.
6. Поліщук Ю. Й. Методика викладання історії в школі: курс лекцій / Ю. Й. Поліщук. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – 164 с
7. Пометун О. Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
8. Порадник з соціального виховання для дітей. – Харків., 1921. – 316 с.
9. Постанови партії та уряду про школу. – К.: Рад. школа, 1947. – 201 с.
10. Сингалевич С. Обществоведение в трудовой школе / С. Сингалевич. – М.: Рабпрос, 1925. – 36 с.
11. Смагін І. Підручникотворення у 20-30-ті рр. ХХст. / І. Смагін // Історія України / правознавство 2011. – № 12(березень). – 37с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 554. – Арк. 179.
13. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 217. – 230 Арк.
14. ЦДАВО України – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 352. – 244 Арк.
15. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 363. – 320 Арк.

Аннотація

В статье определены особенности перестройки школьного образования в УССР в контексте перехода к комплексной системе обучения и формирования советских подходов к изучению исторического материала в 1920-х гг... Отражено изменение идеологического содержания и ценностных ориентиров исторического образования в результате внедрения в структуру учебно-воспитательного процесса дисциплины "обществоведение".

Ключевые слова: школьное образование, историческое образование, школьное обществоведение, комплексная система, содержание учебы, комплексные программы, общественно-политическое воспитание.

Annotation

In the article the features of alteration of school education are certain in Ukraine in the context of passing to the complex departmental and forming of the soviet going teaching near the study of historical material in 1920th гг... The change of ideological maintenance and valued reference-points of historical education is reflected as a result of introduction in the structure of educational-educator process дисципліни- social "science".

Keywords: school education, historical education, school social science, complex system, maintenance of studies, complex programs, social and political education.